

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.

Bibliai források a középkori kánonjogi gyűjteményekben (9 -12. század)*

Bevezetés

„Ha vérontás, viszály, testi sértés körébe vágó különféle esetekben vagy városod valamilyen peres ügyében túlságosan nehéz az igazságszolgáltatás, fogd magad, s menj el arra a helyre, amelyet az Úr, a te Istened majd kiválaszt, és fordulj ott a Lévi törzsből való papokhoz, s ahhoz a bíróhoz, aki éppen soros azon a napon. Ők majd kikérdeznék, és tudtodra adják ítéletüket. Tartsd magad ahhoz az ítélethez, amelyet arról a helyről adnak tudtodra, amelyet az Úr kiválaszt, s ügyelj, hogy pontosan azt tedd mindenben, amire intenek. Tartsd magad tanácsukhoz, amit adnak, s ítéletükhöz, amit hoznak, és határozatuktól, amelyet tudtodra adnak, ne térj el se jobbra, se balra. Ha valaki mégis olyan önhitt volna, hogy a papra, aki ott az Úrnak, a te Istenednek a szolgálatában áll, vagy a bíróra nem hallgatna, az ilyen embernek meg kell halnia: Távolítsd el a gonoszságot Izraelből, de tudja meg az egész nép a dolgot, hadd rettegjen, s attól fogva ne legyen többé önhitt.”¹ Ez a Második Törvénykönyvből származó idézet (MTörv 17,8-13) a *Collectio in LXXIV titulos digesta* legelső kánonja, amely a Római Egyház primáciájára vonatkozó címet vezet be, és nagyon jól mutatja, hogy a bibliai szövegrészletek nemcsak az egyház dogmatikus tanításának magyarázatában kaptak helyet a középkorban, hanem az egyházfegyelem kifejtésében is, beleértve a 11. század idejét. Az említett kánongyűjtemény a gregoriánus reform első és radikális

* Elhangzott a Szegedi Nemzetközi Biblikus Kongresszuson (2008. szeptember 2.). A tanulmány az *Instituto de Derecho Europeo Clásico* (IDEC) támogatásával készült a Premontrei Rendi Szent Mihály Apátságban (Silverado, CA). A kutatást az OTKA K 73574-es számon támogatta.

¹ *The Collection in Seventy-Four Titles: A Canon Law Manual of the Gregorian Reform* (Medieval Sources in Translation 22) (Toronto 1980).

² STICKLER, A.M., *Historia iuris canonici latini* (Torino 1950) 160-165; ERDŐ, P., *Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung* (Adnotationes in Ius Canonicum 23) (Frankfurt am Main 2002) 91-92; FERME, B.E., *Introduzione alla storia del diritto canonico. I-II diritto an-*

időszakának a tanúja,² mint a Római Kúria³ kézikönyve,⁴ melyet 1050 és 1076 között állítottak össze, és amely 74 cím alá rendezett 315 fejezetet tartalmaz.⁵

1. Inzuláris gyűjtemények és a karoling reform hatása

Az egyház kánonjogi normái a Szentírás fegyelmi és taneli tanításán nyugodtak, egészen az apostoli kortól kezdve. Éppen ezért a bibliai szövegek, hivatkozások és magyarázatok fontos helyet töltöttek be a kánoni gyűjteményekben, már az egyházfegyelem legkorábbi összegzéseiben is. A Bibliát kétféle módon használták fel a kánonjogászok, mint kánoni forrást: a) vagy közvetlenül magát a Bibliát idézték; b) vagy a bibliai idézetet kiemelkedő egyházi szerzők közvetítésével vették át (vö. egyházatyák, pápák). A legjelentősebb szerzők közé tartozott Órigenész, Szt. Jeromos, Szt. Ambrus, Szt. Ágoston, Nagy Szt. Leó és Nagy Szt. Gergely. Nagy Szt. Gergely pápa tekintélyének és művei befolyásának köszönhetően, az általa használt allegorikus bibliaértelmezés széles körben elterjedt a középkori Nyugaton, mint a leginkább elfogadott exegetikus módszer. A pszeudo-epigráfia időszaka után,⁶ a korai középkorban, a kánonjogi gyűjtemények jelentős számú bibliai szöveggel egészültek ki, különösen a 6-8. században. Ezek az idézetek főképp az Ószövetségből vettek át részleteket. Az inzuláris források elsősorban az erkölcsi és a ká-

tico fino al Decretum di Graziano (Roma 1998) 161-165; PLÖCHL, W.M., *Geschichte des Kirchenrechts* (Wien-München 1962, 2. kiad.) II, 462-463; FOURNIER, P., *Les collections canoniques romaines de l'époque de Grégoire VII*, in *Mémoires de l'Institut National de France. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 41 (1920) 271-397.

³ RYAN, J.J., *Saint Peter Damiani and His Canonical Sources: a Preliminary Study in the Antecedents of Gregorian Reform* (Pontifical Institute of Medieval Studies, Studies and Texts 2) (Toronto 1956) 14.

⁴ STICKLER, A.M., *Historia iuris canonici latini* 167-170; ERDŐ, P., *Die Quellen des Kirchenrechts* 93; FERME, B.E., *Introduzione alla storia del diritto canonico* 169-171; FUHRMANN, H., *Über den Reformgeist der 74-Titel-Sammlung (Diversorum Patrum Sententiae)*, in *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971* (Göttingen 1972) 1101-1120; GILCHRIST, J.T., *The relationship between the Collection in Four Books and the Collection in Seventy-Four Titles*, in *Bulletin of Medieval Canon Law* 12 (1982) 13-30.

⁵ Kiadása: GILCHRIST, J.T. (ed.), *Diversorum patrum sententiae sive Collectio in LXXIV titulos digesta* (Città del Vaticano 1973).

⁶ ERDŐ P., *Die Quellen des Kirchenrechts* 11-26.

⁷ LE BRAS, G., *Pénitentiels*, in *Dictionnaire de théologie catholique* XII (Paris 1933) 1160-1179.

⁸ VÖ. VON CLASSEN, P., *Italienische Rechtsschulen ausserhalb Bolognas*, in *Proceedings of the*

noni szokásokra összpontosítottak, így számos bibliai és patrisztikus töredék kapott helyet ezekben a gyűjteményekben. Az inzuláris gyűjtemények, különösen pedig a *libri paenitentiales*, előszeretettel hivatkoztak – mint az éppen hatályos kánoni fegyelem forrásaira – az Ószövetség fegyelmi szövegrészleteire.⁷ Megjegyzendő, hogy Szt. János I. levele (1Jn 5,16) vagy a Máté evangélium (Mt 12,31) a bűnök osztályozásával szintén hatást gyakorolt a bűnbánati fegyelemre.

A 11. századig hagyományosan a székesegyházi iskolák voltak azok az intézmények, ahol a klerikusok képzése folyt.⁸ Ezek a kulturális központok a püspök székteploma mellett alakultak ki, és megerősödésükben jelentős szerepet játszottak Nagy Károly rendelkezései (768-814).⁹ Az ő 789-ben kiadott *Admonitio generalis*-a kötelezővé tette a papságra készülők számára a székesegyházi oktatást.¹⁰ Ez a rendelkezés abba a kulturális fellendülésbe illeszkedett, amelyet később Karoling Reneszánsznak neveztek el,¹¹ és amely segítette az Alcuin és Orléans-i Theodulf által javított Vulgata szövegének a meggyökeresedését a papok képzésében.¹² Theodulf gyóntatási kézikönyvet is összeállított 798 és 818 között,¹³ amely a Karoling időszak meghatározó egyházfegyelmi munkája.¹⁴ A biblikus ismeretek fontossága ennek az időszaknak a kánoni jog-

Sixth International Congress of Medieval Canon Law, Berkeley, California, 28 July-2 August 1980 (MIC C/7) (Città del Vaticano 1985) 205-221, különösen 205-207.

- ⁹ SZUROMI SZ.A., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5) [Institutional history of the Church] (Budapest 2003) 151-161.
- ¹⁰ BORETIUS, A. (ed.), *Capitularia regum francorum I* (Monumenta Germaniae Historica) (Hannoverae 1883; repr. 1960); vö. KLAUSER, R., *Zur Entwicklung des Heiligsprechungverfahrens bis zum 13 Jahrhundert*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 40 (1954) 88; SZUROMI SZ.A., *A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai*, in KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum. Egyetemjárás és könyvhasználat az Esztergomi Székeskáptalanban 1183-1543* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/9) (Budapest 2007) 41-53.
- ¹¹ BISCHOFF, B., *Latin Paleography. Antiquity and the Middle Ages* (transl. D. Ó Cróinín – D. Ganz; Cambridge 1995) 202-211.
- ¹² GRABOIS, A., *Bible*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages* 2 (New York 1983) 210-217, különösen 211.
- ¹³ PL CV 191-210.
- ¹⁴ BROMMER, P., *Die bischöfliche Gesetzgebung Theodulfs von Orléans*, in *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 60 (1974) 1-120.

alkotásában is megjelent, nevezetesen a 813. évi chalon-sur-saône-i zsinaton (c. 1).¹⁵

Jóval később, a *Decretum Burchardi Wormatiensis* (1008 és 1022 között) megkülönböztetett szerepet kapott az egyházfegyelem alakításában, különösen a németalföldi területen. Burchard az egyetemes joganyag felül összegyűjtötte a németalföldi területi zsinatok által alkotott egyházfegyelmi rendelkezéseket, valamint nagyszámú penitenciális gyűjteményt is felhasznált művéhez. A BW 2 legelső kánonjai között olvashatjuk azt a felsorolást, amely mindazt a könyvet tartalmazza, melyet egy papnak feltétlenül ismernie kellett: *sacramentarium, lectionarium, antiphonarium, penitentiale, psalterium*, valamint a vásár- és ünnepnapj predikációknak a gyűjteménye (vö. c. 2).¹⁶ A penitenciális gyűjteményeken keresztül néhány bibliai szövegrészlet is bekerült Burchard művébe. Nyolc olyan kánont találunk, amelyek bibliai eredetűek: BW 8. 41; 9. 9; 10. 54; 11. 61; 12. 22; 12. 23; 13. 25; 19. 77. Mindössze csak a BW 11. 61; 12. 22 és a BW 12. 23 idézi az Ószövetséget (vö. Kivonulás könyve, Leviták könyve), a többi biblikus kánon az Újszövetséget használja forrásként. Ennek az idézését hagyományosan a következőképpen jelöli a kompilátor: „*Apostolus dicit*” – pl. „*Si quis frater uxorem habet infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. Sanctificatus enim erit vir infidelis in muliere fidei, et sanctitata erit mulier infidelis per virum fidelem.*”¹⁷

2. A gregoriánus reformtól a *Decretum Gratiani*ig

A 10. és 11. század fordulóján látható az az alapvető törekvés,

¹⁵ Can. 1: *Decrevimus iuxta sanctorum canonum constitutionem et ceterarum sanctorum scripturarum doctrinam, ut episcopi assidui sint in lectione et scrutentur misteria verborum Dei, quibus in ecclesia doctrinae fulgore splendeant, et verborum Dei alimentis animas sibi subditas saccari non cessent et cum David cotidie dicant: "Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua", ita videlicet ut illas scripturas notissimas habeant, quae canonicae appellantur, et earum sensum per patrum tractatus inquirant. Canones quoque intellegant et librum beati Gregorii papae de regula pastoralis et secundum formam ibidem constitutam et vivant et praedicent. Concilia aevi Karolini III (Monumenta Germaniae Historica) (Hannoverae-Lipsiae 1906) 274.*

¹⁶ BW 2. 2: *Quae ipsis sacerdotibus necessaria sint ad discendum, id est, liber sacramentorum, lectionarius, antiphonarius, baptisterium, computus, Canon poenitentialis, Psalterium, Homelias per circulum anni dominicis diebus et singulis festivitibus aptae. Ex quibus omnibus si unum defuerit, sacerdotis nomen vix in eo constabit, quia valde periculosae sunt evangelicae minae quibus dicitur: Si caecus caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadunt. FRANSEN, G. – KÖLZER, Th. (Hrsg.), *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX* (Aalen 1992) 35rb.*

amely a papság és a püspökök általános teológiai műveltségének az előmozdítását célozta. Mindazonáltal, a gregoriánus reform sajátos céljai között nemcsak az egyház hit- és fegyelembeli megújítását találjuk meg, hanem az írott kultúra megerősítésére és a különféle tudományok rendszerezésére vonatkozó elvek rögzítését is, melyek oktatása a katedrális iskolákban, majd a kialakuló egyetemeken történt.

A 11. században tanúi lehetünk egy sajátos reformnak, amely a luccai székesegyházi káptalanon belül zajlott le.¹⁸ II. János püspök (1023-1056), I. Anzelm püspök (1057-1061) és II. Anzelm püspök (1073-1086) voltak azok, akik gondoskodtak ennek a reformnak az elmélyítéséről, a kánonok közösségi élete, a *'cura animarum'* lelkipásztori munkája, a klerikusok és laikusok teológiai és vallási nevelése, valamint a világi javak kezelése területén. Anzelm nemcsak a kánonoki életet szerette volna újjászervezni, hanem a székesegyházi iskolájában folyó oktatást is, különös tekintettel az egyház fegyelmi rendjének az alapos megismertetésére.¹⁹ Néhány biblikus témájú kommentárt is írt, nevezetesen a *Commentarium in Psalmos* és az *Expositio in Lamentationes Jeremiae*-t. Ezek a művek egyértelműen mutatják Anzelm tájékozottságát a Szentírás értelmezésben.²⁰ Luccai Anzelm főműve a 11. század legjobb kánonjogi gyűjteménye, a *Collectio Canonum Anselmi Lucensis* (1081-1083). A gregoriánus reform ekkleziológiai felfogása alapvetően Nagy Szt. Gergely pápa írásainak befolyása hatására formálódott. Ennek talán legszembe-tűnőbb tanúja az a 143 kánon, amely műveiből bekerült Anzelm gyűjteményébe (vö. 'A' recenzió), mint a kánonok legnagyobb egységes korpusza.²¹ Ezeken a kánonokon keresztül az allegorikus bibliaértelmezés kiemelkedő szerepet kapott a gyűjtemény ekkleziológiai érvelésében.

¹⁷ FRANSEN, G. – KÖLZER, Th. (Hrsg.), *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX*, 125vb.

¹⁸ KITTEL, E., *Der Kampf um die Reform des Domkapitels in Lucca im 11. Jahrhundert*, in *Festschrift Albert Brackmann* (Weimar 1931) 189-236.

¹⁹ GUIDI, P., *Archivio Archivecivile di Lucca*, in *Archivio Storico Italiano* 7 (1927) 104-142; vö. SZUROMI SZ.A., *Anselm of Lucca as a Canonist. Critical Summary on Importance of the Collectio Anselmi Lucensis*, in SZUROMI SZ.A. (ed.), *Medieval Canonical Sources and Collections up to the Decretum Gratiani* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8) (Budapest 2006) 47-64.

²⁰ *Motivi dell'ecclesiologia di Anselmo di Lucca in margine a un sermone inedito*, in *Bulletino dell'istituto storico italiano per il medioevo e archivio Muratoriano* 77 (1965) 45-104.

²¹ VÖ. SZUROMI SZ.A., *Patristic texts in the Collectio Canonum Anselmi Lucensis (recension 'A') and their correspondence with the Decretum Gratiani*, in *Folia Canonica* 7 (2004) 71-108.

Anzelm mővében három bibliai szövegrészlet szerepel önálló kánonként: Ans. 2. 1; Ans. 2. 69; és Ans. 7. 123. Az első a Második Törvénykönyvnek a bírókra vonatkozó fejezete (MTörv 17,8-13), amelyet már a *Collectio in LXXIV titulos digesta* is felhasznált. A második bibliai idézet a Zsidóknak írt levél egy részlete (Zsid 5,4-6). Mindkét kánon a II. könyv anyagához tartozik, amely a „*De libertate appellationis*” címet viseli. A harmadik bibliai szöveg a VII. könyvben kapott helyet. Ennek a könyvnek a címe „*De vita et ordinatione presbyterorum*” a BAV Vat. lat. 1364-es kéziratban, és maga a konkrét kánon a papok megvádolhatóságával foglalkozik. Ehhez idézi Szt. Pál Timóteusnak írt I. levelét (1Tim 5,17-19): „(...) Presbiter ellen ne adj hitelt a vádnak, csak két vagy három személy tanúságára.”²² Ezek a kánonok jól mutatják, hogy Luccai Szt. Anzelm a bibliai szövegeket – ugyanúgy mint Nagy Szt. Gergely írásait – a gregoriánus reform megalapozására használta, így szükséges volt, hogy az egyházfegyelmi jártasság mellett a papság biblikus műveltségét is gyarapítsa.

Amint az közismert, a szerzetes élet 11. és 12. századi reformja

²² Ans. 7. 123: Ex epistola Pauli ad Timotheum (5,17-19): Qui bene presunt presbyteri duplici honore digni habeantur, maxime quia laborant in verbo et doctrina. Dicit enim Scriptura: Non infrenabis os bovi trituranti (1 Cor 9:9), et: Dignus est operarius mercede sua. Adversus presbyterum accusationem noli recipere nisi sub duobus aut tribus testibus.

²³ CONSTABLE, G., *The Reformation of the Twelfth Century* (Cambridge 1996) 125-167.

²⁴ LEKAI, L.J., *Bible, Cistercian*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages 2* (New York 1983) 218.

²⁵ RIEDLINGER, H., *Bibel - [2] – Geschichte der Auslegung*, in LMA II, 47-58, különösen 49-54.

²⁶ VÖ. SMALLEY, B., *The Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford-New York 1952, 2. kiad.).

²⁷ D. 26 c. 2: Acuitus intelligunt, qui nec eum, qui catechuminus uel paganus habuerit alteram, ordinandum consuerunt, quia de sacramento agitur, non de peccato. Propter sacramenti sanctitatem sicut femina, si catecumina uitiata est, non potest post baptisma inter Dei uirgines consecrari, ita non absurde uisum est bigamum non peccasse, sed normam sacramenti amisisse non ad uitae meritum, sed ad ordinationis signaculum. Unius uxoris uir, episcopus significat ex omnibus gentibus unitatem uni uiro Christo subditam. II. Pars. §. 1. Sicut duobus dominis seruire, sic ab uno Deo apostatare, atque in alterius superstitionem ire non licet. FRIEDBERG I, 95.

²⁸ D. 27 c. 4: Vouentibus uirginitatem non solum nubere, sed etiam uelle dampnabile est. FRIEDBERG I, 99.

²⁹ C. 9 q. 3 c. 9: Episcopo scribit, de cuius manu peccata requirit subditorum, nec sine eius consilio subditos iudicare debeat. FRIEDBERG I, 609.

³⁰ C. 32 q. 2 c. 15: Liberi dicti sunt, qui ex libero matrimonio sunt orti. Nam filii ex libero et ancilla

erősen és lényegileg kötődött azokhoz a bibliai szövegrészekhez, amelyek világos útmutatást tartalmaztak az eredeti tisztaságú keresztény élet megvalósításához (pl. Mt 16,24; Mt 19,21; ApCsel 2,44; ApCsel 4,32; 1Kor 14,19; 1Kor 16,14; stb.). Giles Constable (1996) aprólékosan kifejti ennek a „Biblia-alapú lelkiségnek” a sajátosságait, valamint annak hatását az egyházi társadalomra, különösen is a szerzetesrendekre²³ (vö. ciszterciek²⁴). A biblikus ismeretek megerősödésének köszönhetően új lendületet nyert az exegetikus módszer,²⁵ amely a *Biblia Glossa Ordinariájának* megszilárdulásához vezetett (vö. Gilbert Crispin).²⁶ Nem véletlen tehát, hogy Gratianus híres kánoni gyűjteménye, azaz a *Concordia discordantium canonum*, nemcsak az Ó- és Újszövetségből származó idézeteket használ fel, hanem a *Glossa Ordinaria* néhány glosszáját is (D. 26 c. 2²⁷: Tit 1; D. 27 c. 4²⁸: Tit 5; C. 9 q. 3 c. 9²⁹: Jel 2,1; C. 32 q. 2 c. 15³⁰: Szám 30,4; D. 3 c. 35 de pen.³¹: Lev 10,16), továbbá Petrus Lombardus glosszáit is (vö. D. 1 c. 5 de pen.: Zsolt 31,5³²; D. 3 c. 41 de pen.: Zsolt 118,7³³; C.

seruilis condicionis sunt. Semper enim qui nascitur deteriorem partem sumit. Naturales autem filii dicuntur ingenuarum concubinarium filii, quos sola natura genuit, non honestas coniugii. §. 1. Hii uero, qui non sunt de legitimo matrimonio, matrem potius quam patrem secuntur. FRIEDBERG I, 1131.

- ³¹ D. 3 c. 35 de pen.: “Inter hec hyrcum, qui offertur est.” Quia omne peccatum per penitentiam deletur, et qui predictum peccatum alterius doctrinae et blasphemiae commiserunt saluati non sunt, causam mortis eorum Legislator exponit: “Inter hec hyrcum, qui oblatum fuerat etc.” Quia scilicet non comederunt filii Aaron quod pro peccato erat in loco sancto, id est, penitentiam commissi peccati in ecclesia peragi non fecerunt, quibus hoc preceptum est, peccati in ecclesia peragi non fecerunt, quibus hoc preceptum est, quos Christus uicarius suos in ecclesia constituit. Ipse autem oblationis suae sanguinem, que pro nostro sanguine oblata est, in sanctum, id est in celum, in conspectu patris obtulit. Debet autem comedi hoc sacrificium in loco sancto, scilicet in ecclesia, in propitiationem peccatorum. Unde addit: “quemadmodum preceptum est michi,” sic precepi. Moyses ergo gerit personam Christi. Exustum repperit, quia in Spiritum sanctum peccauerant; ab intelligibili igne Spiritus sancti oblatio pro penitentia ablata est. Voluntarie peccantibus non relinquitur hostia pro peccato. Nam sicut uera penitentia ueniam promeretur, ita simulata irritat Deum, quia Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum et blasphemiam in Spiritum sanctum dixerunt, in sceleribus usque ad finem uitae perseuerare, de potentia et misericordia Dei et redemptoris diffidere. FRIEDBERG I, 1222-1223.
- ³² D. 1 c. 5 de pen.: Magna pietas Dei, ut ad solam promissionem peccata dimiserit. §. 1. Nondum pronunciat ore, et tamen Deus iam audit in corde, quia ipsum dicere quasi quoddam pronuciare est. Votum enim pro opere reputatur. FRIEDBERG I, 1159.
- ³³ D. 3 c. 41 de pen.: “Primo consolidatio est quia non obliuiscitur misereri Deus secunda per punitionem, ubi, etsi fides desit, pena satisfacit et releuata.” FRIEDBERG I, 1224.
- ³⁴ C. 23 q. 4 c. 34: Ne amisso iudicio sis pauperi in mala causa misericors, cuius si parcis saccello, percussis cor, et tanto nequiores reddis, quanto iustum fauere uidet sibi. FRIEDBERG I, 915.

23 q. 4 c. 34: Zsolt 32³⁴; D. 2 c. 67 de cons.: Zsolt 22,30³⁵). Petrus Lombardus (†1160/64)³⁶ Bolognában kezdte meg teológiai tanulmányait, ahol a *Decretum Gratiani* 1140 körül összeállításra került. A Zsoltárok könyvéhez írt kommentárokat 1136 után francia területen *Glossa in Psalmos* címmel, melyekre hatással voltak Laon-i Anzelm és Poitiers-i Gilbert írásai.³⁷ Jól ismert, hogy Lombardus legnagyobb hatású munkája a „Szentenciák Könyve” (*Sententiae in IV libris distinctae*), amelyet a szerző röviddel Gratianus műve után írt, 1145 és 1151 között. Ez a munka a skolasztikus biblikus tanulmányok legalapvetőbb forrásává vált a középkori egyetemeken.³⁸ A szorongattatás idejének imája és a megmenekülésért adott hála (vö. Zsolt 31), valamint a hálahimnusz idézése (vö. Hálaének a sátrak ünnepén: Zsolt 118) világosan jelzi a bűnbánó hívőknek az irgalmas Isten irányában megnyilvánuló megfelelő magatartását, amelyet az egyház fegyelmi rendelkezései tovább részleteznek. A D. 2 c. 67 de cons. utalása a 22. zsoltárra szintén figyelemreméltó, hiszen ez különlegesen fontos szerephez jut az Újszövetségben, az ártatlan ember szenvedésének leírásán keresztül, aki a Messiás előképe. A megszentelésről szóló rész (*de consecratione*) egész 2. Distinctióját az igazi áldozatnak és az istentiszteletnek szenteli a szerző, amelynek bibliai alátámasztására a Zsolt 22,30 kommentárját idézi.

³⁵ D. 2 c. 67 de cons.: Non prohibeat dispensator manducare pingues terrae mensam Domini, sed exactorem moneat timere. FRIEDBERG I, 1338.

³⁶ ZIER, M.A., *Peter Lombard*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages* 9 (New York 1987) 516-517.

³⁷ HÖDL, L., *P. Lombardus*, in LMA VI (1977-1978). Kiadása: PL CXCI. 55-1296. Bevezetés a zsoltár-kommentárokhoz: *Notitia Historico-Litteraria*, in PL CXCI, 11-23.

³⁸ A középkori exegézis részletes kifejtéséhez vö. DE LUBAC, H., *Exégès médiévale: Les quatre sens de l'écriture I-IV* (Paris 1959-1964).

³⁹ C. 32 q. 2 c. 14: Mulier, si quippiam uouerit, et se constrinxerit iuramento, que est in domo patris sui, et in eate adhuc puellari, si cognouerit pater uotum, quod pollicita est, et iuramentum, quo obligauit animam suam, et tacuerit, non rea erit, quicquid pollicita est et iurauit, opere complebit. Sin autem statim, ut audierit, contradixerit pater, et uota et iuramenta eius irrita erunt, nec obnoxia tenebitur sponsioni eo, quod contradixerit pater. FRIEDBERG I, 1124.

⁴⁰ D. 4 c. 13 de pen.: “Quid est quod dicitur: “Qui reddis iniquitatem filiis ac nepotibus?” Peccatum scilicet originale a patribus trahimus, et nisi per baptismi gratiam saluamur, etiam parentum culpam portamus, quia unum cum illis sumus. Reddet iniquitatem patrum in filiis, dum pro culpa parentis ex originali peccato anima polluitur proles. Et rursus non reddit iniquitatem patrum in filiis, quia, cum ab originali culpa per baptismum liberamur, non iam parentum culpas, sed quas ipsi committimus habemus.” FRIEDBERG I, 1235.

Elemezve a *Decretum Gratiani* azon kánonjait, melyek a bibliai forrásokat mint kánoni normákat idézik, az Ószövetség négy töredékét tudjuk azonosítani: a C. 32 q. 2 c. 14 a Számok könyve 30,4-et tartalmazza;³⁹ a D. 4 c. 13 de pen. a Kivonulás könyve 34-et idézi;⁴⁰ a D. 4 c. 22 és c. 23 de pen. szövegrészletek pedig Ozeás könyve 7,2-ből, összekapcsolva a *Glossa Interlinearisszal*.⁴¹ Azok a kánonok, amelyek az Újszövetséget használják forrásként, a Korintusiaknak írt I. levelet (C. 32 q. 1 c. 3⁴²; C. 32 q. 7 c. 17⁴³) és az Efezusiaknak írt levelet (D. 4 c. 9 de pen.⁴⁴) idézik. A *Decretum Gratiani* 32. Causája a kortárs szentségi fegyelem egyik legfontosabb területével foglalkozik, a keresztény házasság felbonthatatlanságával.⁴⁵ Gratianus a házasság szentsége kánonjogi koncepciójának megalapozásához idézi a bibliai kijelentést: „A feleség ne hagyja el férjét. Ha mégis elhagyná, maradjon férj nélkül, vagy béküljön ki férjével. A férfi se bocsássa el feleségét.” (1Kor 7,10-11). A bűnök megbánása és a penitenciális gyakorlat lényegi elemei a mindennapi keresztény életnek, amely az üdvösség elérésére irányul. A D. 4 c. 9 de pen.-ben, mintegy az Atya tervének bemutatásaként olvashatjuk a következő idézetet: „Áldott legyen az Isten, Urunk, Jézus Krisztus Atyja,

41 D. 4 c. 22 de pen.: Cum ita puniantur, ne cogitent, quod pro ueteribus peccatis patrum puniam eos, quia nunc, id est in presenti, pro maliciis suis, quas inuenerunt, circumdati sunt pena, et mala eorum, sicut putant, non possunt me latere; sed potius ipsae adiuuentiones apertae sunt coram facie mea, que omnia clare uidet. FRIEDBERG I, 1237. D. 4 c. 23 de pen.: Heretici non possunt uetera peccata contra Deum causari, cum antiquis operibus nouam addant impietatem, et suis ligentur peccatis, et, cum Deum celare se putant, oculos eius uitare non possunt, quia uultus Domini super facientes mala. FRIEDBERG I, 1237.

42 C. 32 q. 1 c. 3: In coniugio quis positus quecumque peccata fecerit, non propriam infuscant coniugem; sed fornicatio etiam uxorem coinquinat, ut iam non sit uiro suo licita, sed adultera. FRIEDBERG I, 1116.

43 C. 32 q. 7 c. 17: “Uxor a uiro non discedat, nisi causa fornicationis; quod si discesserit, aut maneat innupta, aut reconcilietur uiro suo; et uir similiter non dimittat uxorem.” “Ideo non subdit de uiro quod de uxorem premitis, quia uiro licet ducere aliam.” FRIEDBERG I, 1144.

44 D. 4 c. 9 de pen.: Benedictus Deus et pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in celestibus in Christo Iesu, sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu eius in karitate; cui predestinauit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum. FRIEDBERG I, 1232.

45 Questio I: Quod autem meretrix in coniugem duci non debeat, multis auctoritatibus et rationibus probatur. Illa enim, que adulterii rea conuincitur, nisi post peractam penitentiam in coniugii consortio retineri non debet. FRIEDBERG I, 1115. Vö. Questio VII: Nunc autem queritur, si ille, qui dimiserit uxorem suam causa fornicationis, illa uiuente aliam ducere poterit? Quod autem hoc fieri non possit (...). FRIEDBERG I, 1140.

aki a mennyeiek között Krisztusban minden lelki áldással megáldott minket. Mert őbenne választott ki bennünket a világ teremtése előtt, hogy szentek és feddhetetlenek előtte. Szeretetből eleve arra rendelt bennünket, hogy Jézus Krisztus által fogadott gyermekeivé legyünk.” (Ef 1,3-5).

A *Decretum Gratiani* felhasználta Szt. Ágoston János evangéliumhoz írt kommentárját is (D. 4 c. 11 de pen.: Jn 14)⁴⁶, valamint Beda Venerabilis kommentárját a Galatáknak írt levélhez (C. 23 q. 4 c. 35: Gal 6). Ez az utolsó idézet ismét kitűnő példa az allegorikus magyarázatra,⁴⁷ amely eszközt a szerző a bűnös ember számára szükséges jámborság fontosságának kifejtésére használja fel.

Konklúzió

Láthatjuk, hogy miképpen változik meg a Biblia szövege felhasználásának indoka a kánonjogi gyűjteményekben, a korai középkor és az érett középkor közötti időben. A penitenciális gyűjtemények a bibliai idézeteket egyes erkölcsi kérdések megvilágítására használták fel. Az érett középkor kánonjogi gyűjteményei azonban – beleértve a *Decretum Gratianit* – a bibliai helyeket az egyházfegyelem meghatározott területeinek normatív formában történő alátámasztására illesztették be szövegükbe, leginkább a papi életállapot, a házasság és a gyónás vonatkozásában. Az is világos, hogy a biblikus műveltség lépésről lépésre történő megerősödése a 9., és különösen a 11. századtól, valamint a Biblia *Glossa Ordinariájának* az összeállítása további hatást gyakorolt a kánonjogi gyűjteményekben felhasználásra kerülő bibliai szövegekre. E fejlődés folyamán a kánonjogi anyag kiegészült a klasszikus patrisztikus szerzők néhány Bibliához fűzött magyarázatával. Az ő munkáik még inkább hangsúlyossá váltak a gregoriánus reform tevékenységén keresztül, és ezek a szövegrészletek tovább gazdagíthatták a kánonjogi kultúrát, sajátosan is az allegorikus bibliamagyarázattal. Nyilvánvaló, hogy ez a felvirágzás alapvetően kötődött a skolasztikus teológiai oktatás fejlődéséhez és az újonnan létrejött egyetemeken folyó szisztematikus szentírástudományi képzéshez.

⁴⁶ S. AURELI AUGUSTINI, *In Evangelium Ioannis tractatis centum viginti quatuor*, Tract. 68: http://www.augustinus.it/latino/commento_vsg/index2htm.

⁴⁷ VÖ. JONES, CH.W., *Bede*, in STRAYER, J.R. (ed.), *Dictionary of the Middle Ages 2* (New York 1983) 153-156, különösen 154.